

KELEMEN LAJOS

Szállsz te már magad...*

Gyorsan érő, erős költő, verseiben egyre valószínűbb nagyság lélegzik: a lírikusi hogylétet illetően e keserves és kiváltságos állapotot adja meg a pálya eleje Tóth Erzsébetnek. Egyelőre a nap arca irányítja, mint irányít valakit a szerelem, vagy terel a jó étvágy. Az legyünk, akivel mindig történik valami. S akkor a magány és a világ áradása egyaránt a helyükre kerülnek.

„...nem verset írok, ha verset írok: élni szeretnék” – íme, minden az anyagbeszerzéssel kezdődik, a költő a lelki startra vár. Hogy személyiségének viszonyai és peripetiái mégiscsak szellemi jelentést nyerjenek. Természetesen és erőlködés nélkül. Mert a szenvedély, az üde telhetetlenség, egyszerűen az ifjúságától kapott kedvezmény egyelőre hosszúlejáratúnak tetszik. Az életnél semmi sem erősebb, és nincs egy zuga, egy porcikája, amelyben – hol kegyes, hogy kegyetlen céltalattal – ne szunnyadna vers. Írni persze másféle kísértésből is lehet. Tóth Erzsébet imaszerű kérése azonban ezt az ifjonti, életteljes eszméletet éri: „add meg nekem / a mindennapi verset” (*Eksztázis*).

Kötetlen és szabad, mint a versforma, amelyet magáénak választ, s amelyhez egész életműve távlatában hűséges. A magas irodalmi lexikától a szlengig gyarapodó, ám voltaképp következetesen egyjelentésű szimbólumnyelvet használ. Sorairól jószérivel Whitman módjára választja le a poétika szabványait; árad, hömpölyög. Ha viszont a forma úgy igényli, arra is kész, hogy kurta, szikár sorokba illessze szavait. A jól megoldott szabadversből minden egyes alkalommal, mint egy matematikai elem, mint evidencia bomlik ki a szerző szabadságvágya. Amúgy pedig tényleg nem mindennapi, ahogy Tóth Erzsébetnél élet és líra hazaérnek egymásban.

A múlt század hetvenes éveinek közepén járunk, előáll egy lány kivételes verselő készségével, akit a magyar igék nem törni-zúzni akarásra ingerelnek, de akiben becsvágy, hogy a saját életkorához igazítsa költészetét: megfiatalított kultúraként adjon neki új mélységet és komolyságot. Ami a gyakorlatban annyit tesz, hogy hozzá is köti magát a hagyományhoz, de el is oldja magát a hagyománytól.

* Részlet a szerző Tóth Erzsébet költészetéről szóló monográfiájából

S egészen romantikus pályáivet kezd rajzolni neki a sors.

Dunántúli születésű, de csupán kétéves koráig dunántúli, aztán a nyírségi cselédösök tanyasi miliójében nyiladozik (ahogy maga mondja) édeni gyerekkorra. Perkedpuszta a tanya neve, ahol növeget. Természeti lét és egy szemhatárnyi szabadság. Mit szív itt magába, mennyi és miféle futó s gyökeres impresszió éri, azt a majdani költő becsüli meg vagy ejti el.

Egy táj, egy vidék: külön szín, külön nyelv, külön indulatok, sajátos melankólia, egy kicsit a fölébe vont ég is onnan-eredően ver visszfényeket a szellemenben. S minthogy a fantázia kérésének a tájlemlek nem elhanyagolható része, sőt nevelője, ugyanúgy iskola e fantázia számára az, hogy minálunk még az időjárás is mintha területenkénti autonómiával bírna. Ha e kicsi ország egyik felét vihar tépi, biztos, hogy a másik fele fényben derül. Ahány környék, annyi szabály: ahogy a természetben, azonmód a lélekben is. Meglehet, a nyírségi költő lány előbb ámul el a déli-báb misztériumán, mint a latin-kék Dunántúl hajlatain és völgyein. Ennek a tájba ágyazott, innen is hazai, onnan is hazai sajátosságnak, az ideátiak és az odaátiak által is büszkén hordott ösztönszínnek, mely persze átvegyül egymás temperamentumán, vajon van-e köze Tóth Erzsébet jellegzetesen darabos versfűzéséhez? Keleti lélek ő? A selymes homok fölött érő látomásokhoz igazodik? Ösztönösen is átéli, és új kombinációkban hordja az ősiségből továbbplántálódott kelet-ember beidegzettségét? Vagy emellett a józannak vélt latin érzék, a komplexentáris nyugat-élmény szintén az övé?

Óhatatlanul is törzstörédek sokaságát rakosgatja benne a természet és környezet.

Ha a kicsiny magyar glóbusz lírai sokszínűségének, a változatosságában szélesen elnyújtózó magyar költészet végleteinek nevet akarunk, Vörösmarty pompás és megrázó látomásossága, a határtáj másik felén pedig a Petőfi nevű tükör telivér realizmusa: örök ősminták. Szembesülések ők, és azonnal találkozások is. Egyenrangú különbségek, a rész kiteljesedései. Azé a részvilágé, amely az egészben vágyakozik a maga bizonyosságára.

Tagadhatná-e Tóth Erzsébet, hogy a jelleme hányadává vált táji, természeti, történelmi kultúrát elvárosiasodásának legforróbb akarása sem olvasztotta szét? Mindenesetre aligha beszorított évek várnak rá: általános iskolásként immár városi, nyíregyházi kislány, ám még csak harmadikos, amikor már

Budapesten él a szüleivel, és a pestújhelyi általános iskolából a Teleki Blanka Általános Gimnáziumba kerül. S hogy az egyetemig meg sem álló irodalmárok tanulási trendjén görbítsen egyet, érettségi után, az iskolázottság szinte szokásos útját kerülve, bölcsészet helyett közgazdának tanul. Valamennyire ugyan odaadhatja magát a számoknak, a könyvelésnek, a kalkulációknak, az ökonomista tanoknak, de igazából már az írás áldozata és áldottja. (Egyébiránt a Tóth család a korabeli *Film Színház Muzsika* rendszeres olvasója; vagyis ez apró adat sejtelmes jelentősége annyiban tűnik érdekesnek, hogy évtizedek múlva Erzsébet az összegyűjtött és új verseit egy kultuszfilm címét kölcsönözve kereszteli.)

A versszerető apa példája, a gimnáziumban egy Váci Mihályról írott dolgozatért kijáró ötös érdemjegy (később majd versben is visszatér Váci Mihályhoz), a habzsolva olvasás – mindezekkel együtt nyilván valami belsőbb, magyarázhatatlanabb életfejlemény ösztökéli, hogy megpróbáljon szívverést ültetni szavaiba. Ha a hetvenes évek táján (pontosan 1976 februárjában) olyan kegyben részesül valaki, mint amilyenben az éppen felnőtté vált Tóth Erzsébet részesült – rögtön a lap elején öt versét közli a *Mozgó Világ* –, az szinte visszavonhatatlan sorskimenetel; merthogy ezek szerint mások, az irodalom égi és földi gondozói és gazdái is úgy látják: tényleg költővé kell lennie annak, aki költőnek született. S nem is akármilyen költőnek!

„Koponya leszek egy Hamlet-ország kezében.” Tessék belegondolni: nem ezekben mérhető métermázsákkal játszik-e itt egy elsőkötetes költő? Azaz nincs többé kimenő. A nagyság húzza a sorsvonalat.

S nem kevés, amit adóban követel. Az írás ott kezdődik, hogy az ember legyőzi magát, miközben lelki szabadsága jegyében konokul hű marad egy mély meggyőződéshez. Az íróféle kicsit olyan a munkaidejében, mint az uniszexuális futógyík: ennek a sikeres nemzés, amannak az alkotás végett a formulák mélyéig kell jutnia.

De megmondani, mi a nagy költészet, annyi, mint hinni az asszociációk igazában.

Minden nagy költészet széptani poligámia: az egynek és a tömérdeknek olyan eredeti és kiváltságos megszólaltatása, amelyhez éppúgy hozzátartozik a fogalmazás küzdelméből kifortt fölbonthatatlan szószor, mint az a feltételezés, hogy a tehetség, ha kell, eleve képes az igényei szerinti ruganyossággal kezelni a frazeológiát.

A betű köti meg, de az élményből eredően forró és eleven: ez a nagy költészet. Ösztön és akarat érdeke. Megvilágosodás és titokzatosság. Az alaktalan és passzív anyag ébred föl benne s a szív életerejé.

Izgatóan újszerű kihangzás, noha hasonlóan a jó borhoz, rétegzettségében az ősiségnek és az aktuális évszaknak egy bizonyos elegyedett fluidumát is magában hordja. Benne van a napfény, az eső, a föld íze. Százféle lételem. A tartósság vágyától kínlódo szellem és tisztánlátás követeli benne létezését. S mivel nem csupán önmaga célja, a körülményeiről is számot ad; ismeri a szerelmet és a gyűlöletet, ismeri a templomot, de a piacon is járatos.

A nagy költészet megdöbbsent. Néha mintha szembekerülne az emberrel, holott igazán minőségi üzemanyaga a lélek hajtóerőinek. („Kimegyek az utcára versnek” – írja Tóth Erzsébet egy pompás képben, s nyilván senkinek sincs kétsége afelől, hogy mit jelent ez: jogot ad az utcának, hogy bejöhessen a versbe.)

Láthatjuk, minél mélyebbre igyekszünk markolni, hogy megragadjunk a nagy líra lényegénél, annál inkább elpalástolunk egy evidenciát: meghátrálás nélkül csak a költészet képes egészen átérezni és kimeríteni a költészet lényegét. S még ez is micsoda tarka kórus, mennyi egymásra tromfoló hang. („Sas a költés”; „En voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál”; „a dal szüli énekesét”; „Költő vagyok – mit érdekelne / engem a költészet maga?” Tanulságosabb, ha a rajzolatot tekintjük, az iránta tanúsított hűség más kérdés.)

Ha olvasó vagy, s megérted, hogy ez részben cselekedet is és vonzalom is, megérted, mi az értelmezői erőfeszítésben a mámor és a heroizmus, s honnan e csökönyösség esztétikuma: mégis valami lejárás találni a műbe.

A körülírás, az értelmezés jelentősége egyébként alighanem éppen a műben rejlik, a magyarázat a magunk gyönyöre is: vonzalom, kíváncsiság, a lehetlennel átellenes dac. S mindezeket csakis a tárgy iránti alázat hitelesíti. „az akácok remekművek / zümmögnek szigorúan az ablak előtt (...) honnan tudják ezek az édes, nehéz illatú fürtök / a sötét bölcsességeket?” (*Békeidő*). Hát ez az, hogy honnan tudják?! *Mint egy kitörni készülő vulkán*, mondja Tóth Erzsébet, éppen egy szerelem múltán. Talán itt a titok, a kitörni vágyásban? A művészet és az irodalom szembenállás a hallgatással, s visszhangra vár. Önlényegéről mondana le az ember, ha belevágna, hogy megfaragja a némaság művét.

De voltaképpen felesleges is e téren érvekkel és cáfolatokkal bajlódni, ha hiszünk még a régi értelmezésben, miszerint a költészetnek nincs eleje, nincs vége. Noha nem egyirányú, ide-oda hullámzó végtelenségében viszont mindig található egy pontot, ahol (a szerzők álma szerint) a költészet mégiscsak újrameződik. Alighanem a legcsiszoltabb definíció is ebből nyeri fényét: a gyarapodás törvényéből.

S hirtelen rémegyszerű a dolog: nagy költészet az, amit nagy költő ír – ennyi: a nagy költészet múltja a nagy költészet jövője. Úgyhogy talán nem is annyira a lényege, a varázsige, a költészetről szóló képzeteket és szabályokat néhány szóba összeszelítítő nyelvi vívmány az érdekes (különben is: ezek szinte korszakonként mást virágoznak), hanem az a tér, amit szépsége és titka határa gyanánt egy-egy konkrét mű kimetsz magának.

A fiatalság pedig rajong a térért, élményhajszolásában persze nincs semmi különös.

Amúgy a szabadságra és a szenvedélyre szoktak hivatkozni, akiket egyfolytában élményszomj gyötör, s arra, hogy minden impresszió egy újabb tanulság, behatolás a titkok világába. Márpedig százszor előbb borul éjbe egy élmény, mintsem hogy faragna vagy finomítana az ember jellemén („azok lettünk-e, akinek álmodott apánk?” – kérdezi a *Tükrök mélyén* című versében Tóth Erzsébet).

Ahhoz, hogy felfigyeljen, és esetleg engedelmességen a lélek (s vele a test), az élmény átlényegítésére van szükség. A vers például átlényegített élmény, de ha komolyan veszi magát, nem egyszerűen csak fölszívja, el is pusztítja az élményt: kiviszi a végtelenbe. Minden vers egy darab a végtelen versből. És Tóth Erzsébet mindjárt a végtelen vers közepébe vág.

Ő is a madarak gyanánt felröppentett poéták csapatából való, és szinte bizonyos, hogy a legérettebb abban az antológiában, amely nem egy arctalan, hanem egy félrevezetett nemzedék lírikusi anyakönyvének készül. Szállnak, szálldosnak hát a poéták a vereségeire abszurditásaival licitáló politikai hatalom figyelmétől kísérve. Ereszkedett, közönyös, fakó a háttér. Csak a szigetekként szétszórt külön-lázadások kontúrjai lobbannak hosszabban vagy rövidebben. (Például az *Elérhetetlen föld* költőinek már a léte is visszavonhatatlan tiltakozás a hiábavaló ígéretek és a mézes hazugságok rendje ellen.) Ámbár ez idő tájt a kultúra parancsnokainak titkos álmában bizonyonnyal primán működik még az a kelte-

tógép, amely kikölthetné a korszak ideális dalnokát; összenövesztve mondjuk egy lelkes Byron szellemét egy Iszakovszkij kollektivistá problémátlanságával.

De hiába. A hatalom egyre pudvásabb; lassacskán a hívei is trükközések közepette gyakorolják hűségüket. Keveredik egymással mondás és ellentmondás, és a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján már jószerivel elvi, erőszakmentes stádium, a derekasság fokmérője, hogy ki tud nagyobbat hazudni a másikkal. Csakhogy a zárfalak is repedeznek! S mélézhat az ember, hogy a puha uralom puha szolgaság-e, ám egyre-másra jönnek a hírek; jön például Tóth Erzsébettől a *Távirat*: „ha voltam, ha vagyok, / most kell föltámadni, / most kell hentest és bárdot elkábítani, / ősemberi táncba kezdeni, / minden bort, minden mézet kezemből kiüttni, / fejem fölé minden átkot glóriának összegyűjteni, / most kell a mocsaras szőnyegről letérni”.

A zárfalak repedései még nem világos ablakok, de ahhoz bőven elegendőek, hogy a réseken áthangozhassanak a lehetőségek szólamai.

A képek és fogalmak arányait próbálgatva, az alkotás egyéb konstitutív követelményeivel kísérletezve, Tóth Erzsébet versei mind határozottabban adják tovább egymásnak, mi is az, ami e lírát egységesíti és egységesíteni fogja. Messünk ki az életmű bármely szakából tetszőleges számú művet: s nem azt látjuk-e, hogy a versek mindegyikének végső soron az emberiség a gerince; s a szó mély értelmében csak az számít, hogy az ige igaz legyen. A nyugtalanság, mely a költő stílusában és gondolkodásában vibrál, a mindennapok szenvedélye. De a mindennapokból kiemelkedő szenvedély is. Amelyre mintegy visszahatásként ébred az igazság, a jóakarát szellemisége. Aztán persze az embernek néha megjön az étvágya a kicsapongásra. Nem volna-e végtelen unalmas hivatás csupán együgyűn törődésen csüggeni? „Ez most más idő, valami Oblomov-idő, egyszerre / gyerek-idő és vén-idő, játék-idő, minek fölkelni-idő” (*A macska*). Tessék eldönteni, lázadás-e vagy tagadás, ha a pillanat szembeszegül a korszakkal!

Csak a törvény egyértelmű. Ámbár ki tudja? A legenda szerint a norfolki herceg (mint a vonatkozó jogszabály egyik szerzője) arról faggatta egyszer a káplánját, mit szól a papi nőszülés tilalmához. A káplán így válaszolt: – Megtilthatták, hogy a papoknak asszonyuk legyen, de az aligha tiltható, hogy az asszonyoknak papjuk legyen.

Ugyan ki vitathatná: a világosság mindenkor, minden tájban érvényes – és hat. Sőt hódolható. Mint amikor egy levélben nem „fontos már más / csak az hogy kedves // csak az hogy szeretettel”. És csak a szellemnek szóló üdvözlés számít. „fényes vagyok – hangoztatja Tóth Erzsébet – mint egy jelenés” (*Szimultán*).

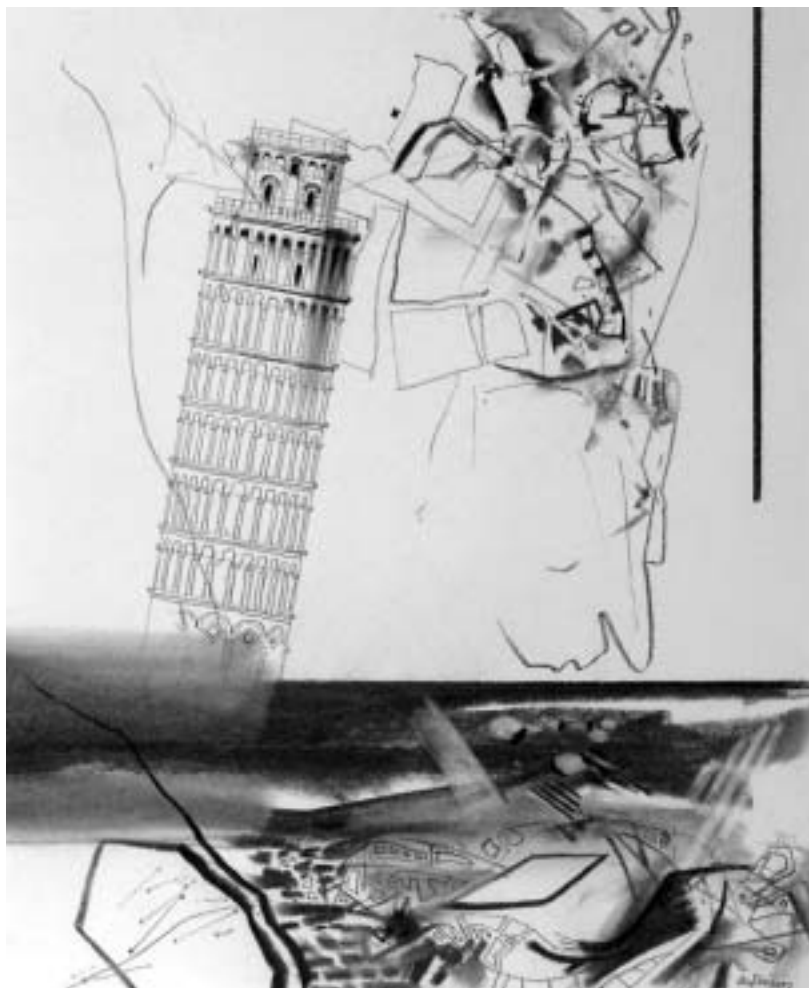
Mármint ami a fogantatót illeti: a magyar költészet százados ingere, a nyugatos buzdítás a nyolcvanas évek elejére több a becsempészett dugárúnál: mint a távoli időkben annyiszor (mint mondjuk Szenczi Molnár vagy Ady idejében), megint itt zeng az ablak alatt. Úgy van: „Eljön ide Jane Fonda és Angela Davis”, s a hosszú kényszerszünetet követően eljön ide – egy-egy önálló kötet vagy antológia révén – a nyugati költői iskolák szellemisége, és a tehetség fölpróbálhat olyan, eddig csak hallomásból ismert formákat, amelyekben, meglehet, egyszerűen jobban érzi magát, mint gondolhatta volna. *A sóragyogású bánat* a nyugatnémet, a *Szédítő táj* a svéd, a *Jelzések az osztrák*, a *Vándorkő* a svájci német, a

Szavak a szélbe az amerikai kortársak lírájából nyújt ízelítőt; s lehetne még sorolni, az angolszász költészettel az élen. Utóvégre Lowell, Thomas, Eliot, Auden önálló kötetből ízelhető. S egészen újfajta hangfestésével és lelke kíméletlen kiforgatásával itt van a bostoni eredetű Sylvia Plath-tól a *Zúzódás* című bő válogatás.

A vállalt s a maga előtt sem mindig tudatosított mesterek mellett ő, Sylvia Plath lesz Tóth Erzsébet tehetsége számára a messziről szóló, de annál buzdítóbb üzenet: nem mint hozzáidomulás, nem mint megoldás, hanem mint az eredetiség bátorítója.

Eredetiség! Akármilyen is a nyitja, eltökélésből, csak úgy, akartan, kedvre aligha megy a csodálatos léptéktől a hivatottak magasságáig nőni. Írna csak valaki előre eltervelten így, hamar belevénhedne a folytonos próbálkozásba! Különben is: „Hamlet-ország” a hamleti kérdéstől visszhangos. És jó, ha egy költő számol ezzel.

Lehet derekasan pengetni a lírát, a monumentalitást azonban bajos kifundálni. De kitérni sincs mód előle.

Árkossy István: *A torony*; 2003; szén, papír (a művész tulajdonában)